

4. Filosofia artei în Grecia epocii clasice și elenistice

Profesor: Constantin Aslam

Asistent: Cornel-Florin Moraru

@UNArte din București, 2017

Epoca clasică a filosofiei grecești

- Epoca clasică a filosofiei grecești este epoca care începe odată cu căderea ultimului tiran al Atenei, Hippias, în anul 510 î. Hr., și se termină odată cu moartea lui Alexandru cel Mare, în anul 323 î. Hr.
- În această perioadă, înflorirea economică a Atenei a dus la o explozie culturală fără precedent în istoria civilizației europene.
- **Filosofia, artele și teatrul** au făcut din Atena epocii clasice centrul cultural al întregii lumi locuite.
- În această perioadă au trăit și creat unii dintre cei mai de seamă intelectuali ai istoriei europene, de la **Platon și Aristotel**, în filosofie, până la **Euripide, Eschil și Sophocles** în teatru.

Platon și gândirea sa filosofică

- Platon (c. 428 – 347 î.Hr.), a influențat atât de mult cultura filosofică occidentală, încât Alfred Whitehead, un matematician și filosof contemporan, a considerat că întreaga istorie a filosofiei poate fi văzută ca o serie de note de subsol la gândirea platonice.
- Importanța gândirii lui Platon stă în faptul că el a conceptualizat principalele distincții ale filosofiei, cum ar fi:
 - Lume sensibilă - lume inteligibilă
 - Corp - suflet
 - Lucru - idee
 - Ființare - ființă

În filosofia artei, Platon a instituit distincția dintre frumosul sensibil (cel al lucrurilor) și cel inteligibil (al ideilor).

Lumea sensibilă și lumea inteligibilă

- Toate distincțiile tocmai enunțate își au rădăcina în distincția fundamentală dintre *lumea sensibilă* și *lumea inteligibilă*.
- Deși această distincție este o trăsătură specifică a *Weltanschauung*-ului grecesc, Platon o rafinează o pune în centrul sistemului său filosofic.
 - *Lumea sensibilă* = lumea lucrurilor, care pot fi percepute cu ajutorul simțurilor corporale și care au statut de ființări.
 - *Lumea inteligibilă* = lumea ideilor care constituie ființa lucrurilor și care poate fi accesată de suflet prin intermediul reamintirii (gr. ἀνάμνησις, *anamnēsis*)

Între lumea sensibilă și cea inteligibilă există o relație de participare.

Participarea și comunicarea între cele două lumi

- Deși ideea platonice de „participare” (*gr. μέθεξις, methexis*) este tema unor îndelungi dezbateri filosofice, ea poate fi caracterizată sumar prin următoarele caracteristici:
 - Prin participare, are loc o degradare ontologică => Lucrurile sensibile nu pot atinge niciodată perfecțiunea ideilor
 - Ideea de participare implică faptul că lucrul este un fel de *image imperfectă* a ideii
 - Lucrurile sunt perisabile, spre deosebire de ideile eterne la care acestea participă.

Întrucât opera de artă poate fi văzută ca o imagine a unei idei sau a unui lucru, problemele privitoare la conceptul de „participare” se transferă și în domeniul artei.

Arta ca imitație și cele două sensuri ale imitației

- Întrucât lucrurile obișnuite *participă* la idei în mod firesc, procesul de creație poate fi privit ca un fel de *imitație* (μίμησις, *mimēsis*) prin care un lucru *este făcut să participe la o idee*.
- Orice creație poate fi văzută ca *imitație* în două sensuri:
 - 1) Imitație a unei idei
 - 2) Imitație a unui lucru

Spre deosebire de ideea contemporană de imitație, la Platon *mimēsis-ul* nu avea sensul unei opere lipsite de originalitate care imită opere celebre.

Arta ca imitație și cele două sensuri ale imitației (II)

- Pentru Platon, există o imitație „bună” și o imitație „rea”
 - 1) Imitația „bună” = imitarea ideilor eterne care servește la reamintirea (gr. ἀνάμνησις, *anamnēsis*) acestora.
 - 2) Imitația „rea” = imitarea lucrurilor concrete fără cunoașterea adevărată a ideilor.

Imitația „rea” este considerată astfel deoarece ea nu provine din cunoașterea adevărată a ideilor, ci dintr-o viziune subiectivă asupra lucrului => Este iluzorie

Imitația „bună” este tipul de imitație folosit de Demiurg pentru a crea universul și, prin urmare, este adevărata imitație creatoare.

Caracterul de φάρμακον al artei

- După cum am văzut până acum, în funcție de tipul de imitație folosit, arta poate fi:
 - Cunoaștere intuitivă adevărată și mijloc de reamintire a ideilor eterne => Imitație „bună”
 - Cunoaștere iluzorie supusă greșelii => Imitație „rea”
- Având în vedere această ambiguitate ce se găsește în esența artei gândită ca imitație, ea trebuie gândită ca φάρμακον (*pharmakon*) => Leac sau otravă, în funcție de tipul de imitație folosit.

Imitația bună necesită cunoașterea *filosofiei* în genere și a *dialecticii*, ca metodă de gândire filosofică în mod special.

Dublul sens al exilării artiștilor din cetatea ideală

- În dialogul său *Republica*, Platon vorbește despre *alungarea* poezilor și artiștilor din cetate deoarece „*produc lucruri nevrednice în raport cu adevărul*” (*Rep.*, 605b).
- Deși o sumedenie de comentatori au dedus din aceasta o aversiune a lui Platon față de arte, vedem că, în același dialog, *artiștii sunt primiți din nou în cetate*, „*dacă poezia și imitația ar vorbi cu rațiune în favoarea plăcerii*” (*Rep.*, 607c).

Doar „imitația rea”, cea făcută fără cunoașterea adevărului ideilor, este condamnată de Platon, pe când „imitația bună” este acceptată și chiar încurajată.

Cunoașterea ideilor este condiționată, pentru Platon, de cunoașterea filosofiei și a metodei acesteia de lucru, anume dialectica.

Aristotel și gândirea sa filosofică

- Aristotel (384–322 î. Hr.) a fost profesorul de filosofie a lui Alexandru Macedon și a efectuat o impresionantă sinteză a gândirii filosofice grecești, încununată cu multe elemente de noutate.
- **Gândirea aristotelică** a dominat aproape exclusiv dezbaterile filosofice occidentale timp de aproape un mileniu și jumătate, până în timpul Renașterii, când manuscrisele platonice au fost aduse în Apus de către cărturarii bizantini.
- Adesea s-a vorbit despre **Platon** și **Aristotel** ca despre două jumătăți complementare ale gândirii filosofice clasice grecești.

În filosofia artei, Aristotel a rafinat *teoria imitației* și a meditat asupra rolului social pe care arta îl poate avea ca *remediu al neliniștii*.

Aristotel și teoria imitației

Analiza făcută de Aristotel artei (gr. τέχνη, *technē*) în cartea a VI-a a *Eticii Nicomahice* ne arată că el vedea procesul de creație ca un *proces euristic* prin care omul tinde să se apropie cât mai mult de o anumită idee.

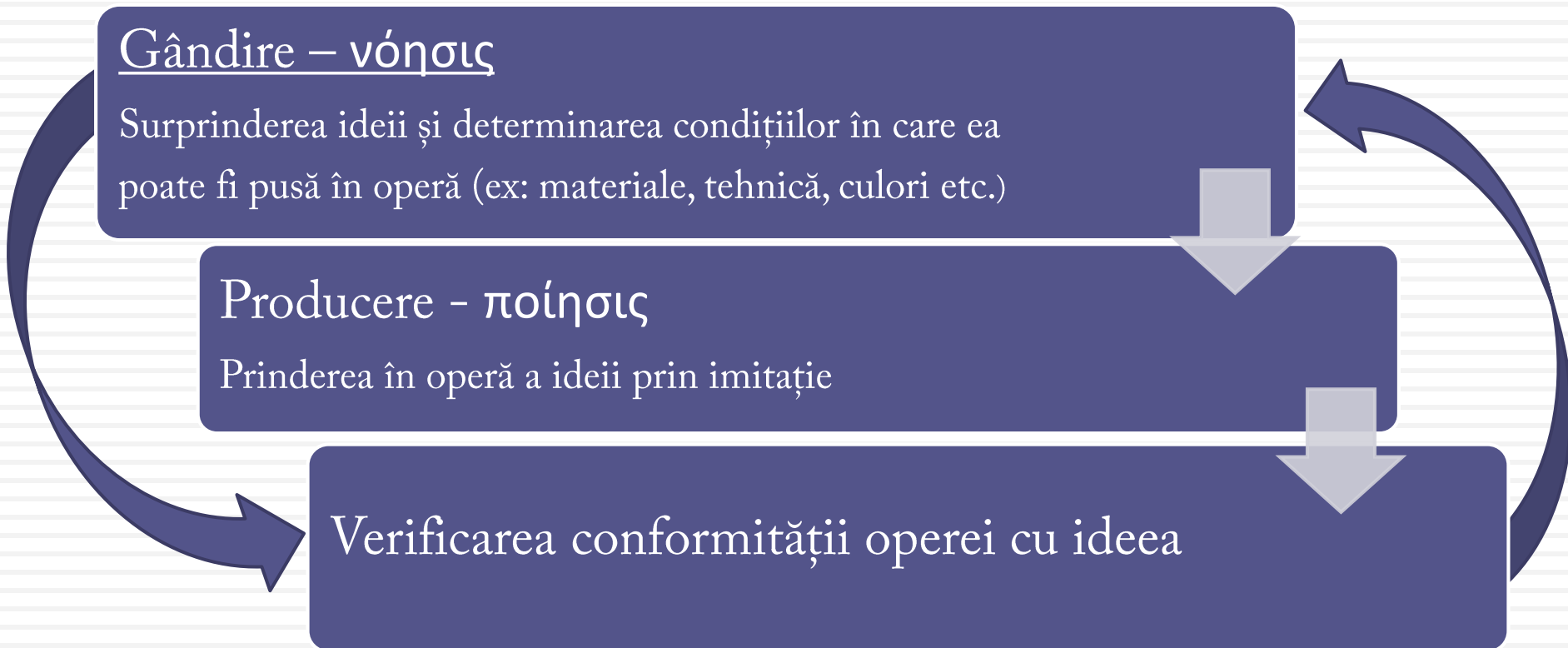
Gândire – νόησις

Surprinderea ideii și determinarea condițiilor în care ea poate fi pusă în operă (ex: materiale, tehnică, culori etc.)

Producere – ποίησις

Prinderea în operă a ideii prin imitație

Verificarea conformității operei cu ideea

Aristotel și teoria imitației (II)

- După cum se poate observa, pentru Aristotel nu există „imitație bună” sau „imitație rea”, ca la Platon, deoarece Aristotel nu pleacă de la **premisa existenței a două lumi separate (cea a ideilor și cea a lucrurilor)**
- Pentru Aristotel, imitația este un *proces unitar*, care pornește de la idee și, prin încercări repetate, transpune acea idee în operă.

Dacă ar fi să vorbim despre „imitație rea” la Aristotel, aceasta este *opera nefinisată*, care nu a fost confruntată de suficiente ori cu ideea pentru a apărea ca desăvârșită.

Rolul dublul rol al imitației în ființa omului

- Pentru Aristotel, imitația are un multiplu rol în ființa omului:
 - 1) Imitația este o sursă de plăcere (*Poetica*, 1448b)
 - 2) Imitația este o sursă de cunoaștere (*Poetica*, 1448b)

Arta are, pentru Aristotel, atât un rol recreativ, cât și un rol educativ.

- Din punct de vedere recreativ, arta este un *leac* (*φάρμακον*) pentru neliniștea și grijile cotidiene
- Din punct de vedere educativ, arta este una dintre modalitățile în care oamenii învață lucruri noi.

Neoplatonsimul și sinteza gândirii grecești cu cea orientală

- În epoca elenistică (323-31 î. Hr.) și post-elentică, datorită cuceririlor lui Alexandru Macedon și a deschiderii pe care grecii au dobândit-o către toată lumea orientală, gândirea greacă a suferit multe influențe mistice, teologice și filosofice din orient.
- În aceste condiții, sarcina gânditorilor neoplatonici – cel mai important curent de gândire din această perioadă – a fost aceea de a „împăca” gândirea lui Platon și Aristotel cu gândirea monoteistă orientală.

Sinteza neoplatonică a dat naștere unei gândiri originale, în care rigoarea logică și conceptuală a gândirii grecești s-a împletit cu misticismul cultelor de misterii occidentale.

Plotin și resistemizarea gândirii grecești

- Primul și cel mai de seamă dintre neoplatonici este Plotin (204/5 – 270), cel care a reluat tradiția Academiei platonice, înființată de Platon în Atena epocii clasice.
- Sistemul său filosofic cuprinde un număr impresionant de scrieri, sistematizate în funcție de tema de cercetare, în șase grupuri de câte nouă tratate, numite *Enneade*.
- Deși printre aceste scrieri se găsesc atât tratate de estetică, cât și de etică sau care țin de alte domenii ale filosofiei, **principala disciplină din perspectiva căreia toată gândirea plotiniană este organizată este *metafizica*.**
- Pentru Plotin, întreaga cunoaștere umană are un temelie metafizic în lumea inteligibilă a ideilor => Și în domeniul artei, gândirea platonice se formează ca o *metafizică a operei de artă*

Coordonatele metafizicii plotiniene

- Metafizica plotiniană, deși folosește și distincții aristotelice, cum ar fi cea dintre *posibilitate* și *actualitate*, este în mod fundamental una platonicească.
- Plotin folosește distincția platonicească dintre **lumea inteligibilă** și **cea sensibilă** ca distincție centrală a gândirii sale.
- În ordinea lumii inteligibile, trei idei sunt cardinale și determină întreaga ierarhie a ideilor:
 - 1) **Unul** – ideea supremă în domeniul științei.
 - 2) **Binele** – ideea supremă în domeniul eticii.
 - 3) **Frumosul** – ideea supremă în domeniul esteticii.

Pentru Plotin, adevărata frumusețe este cea inteligibilă, cea care nu este văzută de ochii fizicii, ci de ochii spiritului (gr. *voũς*, *nous*)

Plotin și Marea teorie a frumosului

- De pe pozițiile proprii gândiri metafizice, Plotin aduce o completare și rafinare teoriei frumosului ca armonie și proporție.
- Atât armonia, cât și proporția, implică un compus => *Nu poate exista proporționalitate sau armonie decât între diversele părți ale unei ființări.*
- Întrucât Frumosul adevărat este cel inteligibil și întrucât orice idee inteligibilă este, prin definiție, simplă, înseamnă că, în cazul Frumosului inteligibil, nu mai putem vorbi despre proporție și nici despre armonie.

Frumosul inteligibil este strălucirea dată de prezența ideii în lucruri. Urâtul nu este decât lipsa ideii din lucru, adică materialitatea pură.

Plotin și teoria imitației

- Imitația „bună” este definită de Platon și Aristotel ca efort de a prinde cât mai fidel ideea inteligibilă în opera de artă.
- Întrucât la Plotin accentul cade pe Frumosul inteligibil, iar frumosul lucrurilor este doar iluzoriu, pentru el *imitația dobândește un sens etic și mistic.*
- Pentru a vedea frumosul inteligibil, omul trebuie să ducă o viață cumpătată și rațională
- *Artistul trebuie să se debaraseze de propria corporalitate și de materialitate prin asceză, folosind filosofia, pentru a deveni una cu frumosul inteligibil.*

Imitația nu mai este transpunere a ideii în operă, ci o transpunere a artistului în lumea ideilor => Prima operă pe care artistul trebuie să o plăsmuiască este propria personalitate.

Concluzii finale

- Filosofia despre artă din epoca clasică și post-clasică grecească se concentrează asupra unei teorii fundamentale și care implică trei corolare:
 - 1) Teoria artei ca imitație – teoria fundamentală
 - a) Teoria artei ca iluzie
 - b) Teoria artei ca armonie și proporție (Marea teorie a frumosului)
 - c) Teoria artei ca mijloc de educare și cunoaștere

Toate aceste teorii antice implică ideea că trăsăturile fundamentale ale artei sunt *farmecul* și *seducția*.